

Przemysław Piotr Damski

<https://orcid.org/0000-0001-6308-9733>

Uniwersytet Łódzki

Obecność emocji w polityce zagranicznej państwa. Studium komparatystyczne wilhelmińskich Niemiec oraz Stanów Zjednoczonych w okresie prezydentury Donalda J. Trumpa

Abstrakt: Artykuł zwraca uwagę, iż obecność emocji w polityce zagranicznej państwa nie jest zjawiskiem nowym, lecz miała miejsce także w przeszłości. Wskazano, iż emocje towarzyszyły kreowaniu polityki zagranicznej wilhelmińskich Niemiec i USA doby prezydentury Donalda J. Trumpa na płaszczyźnie wewnętrznej i międzynarodowej. Były one przejawem indywidualnych ludzkich preferencji, jak i świadomym narzędziem politycznym. Ekspresja emocjonalna pozostawała jednak zależna od ram kulturowych czasu i miejsca, w których funkcjonowały.

Słowa kluczowe: Niemcy, Stany Zjednoczone, Donald J. Trump, Wilhelm II, emocje, stosunki międzynarodowe, historia międzynarodowa.

Abstract: The article aims to draw attention to the fact that the presence of emotions in a state's foreign policy is not a new phenomenon but has also occurred in the past. It is pointed out that emotions accompanied the creation of foreign policy in Wilhelmine Germany and the USA during the era of Donald J. Trump's presidency at the intra-governmental and international levels. They were a manifestation of individual human preferences as well as a conscious political tool. Emotional expression, however, remained dependent on the cultural framework of the time and place in which they operated.

Key words: Germany, United States, Donald J. Trump, Wilhelm II, emotions, international relations, international history.

Obecność emocji¹ we współczesnej polityce zagranicznej państwa oraz ich wpływ na proces decyzyjny są faktem². Człowiek nie może długotrwale funkcjonować w oderwaniu od nich, a rutyna w pracy długookresowo stwarza wzorce zachowań i ułatwia zarządzanie ich dynamiką³. Historycy międzynarodowi również zgłębiali to zagadnienie⁴, przy czym korzystali z doświadczenia historyków emocji, kultury, idei, psychohistorii⁵. To jednak jeszcze świeże refleksje i wiele pytań pozostaje bez odpowiedzi. Jednym z nich jest to o miejsce emocji w polityce zagranicznej państwa na przestrzeni dziejów. Nabiera ono aktualności wobec powracającego zarzutu, iż są „największym wstrząsem dla pragmatycznego realizmu dyplomacji”, choć ongiś „*logos* był ważniejszy niż *pathos*”⁶.

¹ P.P. Damski, *Klio czuje. Rozważania nad historią międzynarodową na przykładzie emocji*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2022, t. LII, s. 409–434.

² *Emotions in International Politics. Beyond Mainstream International Relations*, red. Y. Ariffin, J.M. Coicaud, V. Popovski, Cambridge 2016; R. Bleiker, E. Hutchison, *Introduction: Emotions and world politics*, „International Theory” 2014, t. VI, nr 3, s. 491–514; K. Fierke, *Emotions in IR: The ‘Dog That Did Not Bark’*, „E-International Relations”, 20 II 2015, <https://www.e-ir.info/2015/02/20/emotions-in-ir-the-dog-that-did-not-bark/> (dostęp: 11 VIII 2022); A.H. Gabriel, *Grief and rage: Collective emotions in the politics of peace and the politics of gender in Israel*, „Culture, Medicine and Psychiatry” 1992, t. XVI, nr 3, s. 311–335; E. Hutchison, *Trauma and the Politics of Emotions: Constituting Identity, Security and Community after the Bali Bombing*, „International Relations” 2010, t. XXIV, nr 1, s. 65–86; J.E.C. Hymans, *The Psychology of Nuclear Proliferation. Identity, Emotions, and Foreign Policy*, Cambridge 2006.

³ D.C. Feldman, J.A. Morris, *Managing Emotions In The Workplace*, „Journal of Managerial Issues” 1997, t. IX, nr 3, s. 257–274; G. Baldessarelli, *Emotions and Routine Dynamics*, w: *Cambridge Handbook of Routine Dynamics*, red. M.S. Feldman et al., Cambridge 2021, s. 357–369.

⁴ *Gefühl und Kalkül. Der Einfluss von Emotionen auf die Politik des 19. und 20. Jahrhunderts*, red. B. Aschmann, Stuttgart 2005; R. Immerman, *Psychology*, w: *Explaining the History of American Foreign Relations*, red. M.J. Hogan, T.G. Paterson, wyd. 2, Cambridge 2004, s. 103–122; W. Loth, *Angst und Vertrauensbildung*, w: *Dimensionen internationaler Geschichte*, red. J. Dülffer, W. Loth, München 2012, s. 29–46; J. Morawiec, *Wielkie namiętności i ich społeczno-polityczne reperkusje na przykładzie „Hallfredar saga” i „Bjarnar saga Hitdaelakappa”*, w: *Cor hominis. Wielkie namiętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2007, s. 151–168; K. Wigura, *Wina narodów. Przebaczenie jako strategia prowadzenia polityki*, Gdańsk–Warszawa 2011; J.M. Hughes, *Emotion and High Politics. Personal Relations at the Summit in Late Nineteenth-Century Britain and Germany*, Berkeley 1983.

⁵ B. Rosenwein, *Generations of Feeling. A History of Emotions*, Cambridge 2016; eadem, *Worrying About Emotions in History*, „American Historical Review” 2002, t. CVII, nr 3, s. 821–845; *Doing Emotions History*, red. S.J. Matt, P.N. Stearns, Urbana 2014; U. Frevert, *Emotions in History. Lost and Found*, Budapest–New York 2011; W. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for the History of Emotions*, Cambridge 2001; idem, *Emotional Liberty: Politics and History in the Anthropology of Emotions*, „Cultural Anthropology” 1992, t. XIV, nr 2, s. 256–258; P.N. Stearns, C.Z. Stearns, *Emotionology: Clarifying the history of emotions and emotional standards*, „American Historical Review” 1985, t. XC, nr 4, s. 813–836.

⁶ Rh.S. Zaharna, *Trumping Traditional Public Diplomacy*, USC Center on Public Diplomacy, <https://uscpublicdiplomacy.org/blog/trumping-traditional-public-diplomacy> (dostęp: 27 I 2021);

W niniejszym artykule zwracam uwagę, że obecność emocji w polityce zagranicznej państwa nie jest domeną pierwszych dekad XXI w. Towarzystwo jej wcześniej, a ekspresja emocjonalna manifestowała się w ramach określanych przez kulturę cech charakteru, doświadczeń indywidualnych i zbiorowych czy uprzedzeń⁷. Wpisywały się w to ustrój polityczny państwa oraz system międzynarodowy, wpływające na dobór narzędzi, w tym narracji, służących do kreowania polityki zagranicznej państwa. Stanowiły naturalne środowisko dla jednostek i zbiorowości, a tym samym pozostawały z nimi w relacji. Były punktem odniesienia, wobec którego przejawiano określony stosunek emocjonalny i stanowiący ramy dla wystąpienia reakcji emocjonalnej⁸. Tym samym nie przyglądam się wpływowi emocji na poszczególne decyzje, lecz śledzę ich obecność, wskazując okoliczności ich zaistnienia oraz czynniki na nie oddziałujące.

Zastosowałem metodę komparatystyczną i porównałem warunki kreowania polityki zagranicznej Stanów Zjednoczonych za prezydentury Donalda J. Trumpa z wilhelmińskimi Niemcami⁹. Oba państwa osadzone były w odmiennych realiach kulturowych za sprawą lokacji geograficznej, czasu i tradycji, w jakich funkcjonowały, oraz systemu politycznego. Wykazywały się natomiast podobieństwami w kreowaniu polityki zagranicznej. W Niemczech i USA była to domena głowy państwa, częściowo ograniczanej przez legislatywę. To głowa państwa decydowała o tym, kto pełnił daną funkcję, lub dawała w tej sprawie wolną rękę swoim podwładnym. Nie wykluczało to dążenia instytucji i urzędników do poszerzania praktycznego zakresu swoich kompetencji oraz wywierania wpływu na głowę państwa w celu nakłonienia jej do obrania najkorzystniejszej z ich punktu widzenia linii politycznej.

S. Wróbel, *Logos, Ethos, Pathos. Classical Rhetoric Revisited*, „Polish Sociological Review” 2015, t. CXCI, nr 3, s. 401–422.

⁷ L.F. Barrett, *The Theory of Constructed Emotion: An Active Inference Account of Interoception and Categorization*, „Social Cognitive and Affective Neuroscience” 2017, t. XII, nr 1, s. 1–23; eadem, *Jak powstają emocje. Sekretne życie mózgu*, tłum. A. Jarosz, Warszawa 2020.

⁸ Według Barry’ego Buzana i Richarda Little’a dla pojęcia „wzorców zachowań [...] należy przede wszystkim zrozumieć ramy kulturowe, na których opierają się działania państw funkcjonujących w tym systemie”. Bull podkreśla zaś istnienie „społeczeństwa państw” (*international society*), którego członkowie są świadomi „pewnych wspólnych interesów i wartości” oraz uznają się za „związane we wzajemnych relacjach pewnym zbiorem wspólnych reguł oraz współodpowiedzialne za funkcjonowanie wspólnych instytucji”. B. Buzan, R. Little, *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Warszawa 2011 s. 49, 66–67 i n.; A. Linklater, *Racjonalizm*, w: *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. S. Burchill et al., tłum. P. Frankowski, Warszawa 2006, s. 145.

⁹ N. Mitchell, *Is Donald Trump Jimmy Carter, or is he Wilhelm II?*, w: *Chaos in the Liberal Order. The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century*, red. F.J. Gavin et al., New York 2018, rozdz. 30; D. Bandow, *What Trump Has in Common with the Last German Emperor*, „The National Interest”, 31 I 2017, <https://nationalinterest.org/blog/the-skeptics/what-trump-has-common-the-last-german-emperor-19265> (dostęp: 6 IX 2022).

Porównanie przeprowadziłem na trzech poziomach. Pierwszy to obecność emocji w relacjach wewnątrzrządowych wobec spraw międzynarodowych, kolejny – emocjonalne środki wyrazu w oficjalnej narracji ws. polityki zagranicznej oraz jej wpływ na stosunki z pozostałymi uczestnikami stosunków międzynarodowych. Na końcu odniosłem się do kwestii miejsca emocji w retoryce kierowanej do opinii publicznej oraz tego, jak ona z nią rezonowała. Umożliwiło to przyjrzenie się występowaniu emocji w zbliżonych okolicznościach, zidentyfikowanie ich i wskazanie różnic w ich okazywaniu. Skoncentrowałem się jedynie na kilku wybranych emocjach (np. gniew i irytacja), pozostawiając sobie pole do dalszych rozważań. Porównanie oparłem na analizie materiałów źródłowych (memuarystyka, korespondencja, publikacja w mediach społecznościowych oraz doniesienia medialne) i literatury przedmiotu.

Aktywność międzynarodowa odbywa się w ramach definiowanych przez czas, przestrzeń oraz eklektyczną wspólnotę kulturową i osadzonych w systemie międzynarodowym rozumianym jako szkielet norm i przepisów prawnych wypracowanych w oparciu o doświadczenia aktorów¹⁰. Niemcy funkcjonowały w zmodyfikowanym systemie wiedeńskim. Jego integralną częścią, gwarantowaną przez koncert mocarstw, były zasada równowagi sił i nacisk na bilateralizm. To schyłek dominacji europejskiej w świecie, z zastrzeżeniem skokowego wzrostu pozycji gospodarczej i militarnej Niemiec, które weszły na drogę rywalizacji z innymi potęgami międzynarodowymi, głównie Wielką Brytanią¹¹. Na gruncie kultury doszło do konfliktu pomiędzy postępowaniem i otwartością a tradycją i normami społecznymi sprowadzanymi często do przymiotnika „wiktoriański”¹². Był on pochodną rewolucyjnego postępu naukowego bazującego na pozytywizmie i modernizmie¹³. Niemcy tego okresu miały za sobą doświadczenie Kulturkampf, pozostawiającego nierozwiązane kwestie generujące napięcia społeczne¹⁴.

¹⁰ Zob. przypis 8.

¹¹ P. Kennedy, *Mocarstwa świata: narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, tłum. M. Kluźniak, Warszawa 1984, s. 196–247. Brytyjska hegemonia uwzględniała formułowanie „języka kultury, którym komunikował się świat”. I. Wallerstein, *World-Systems Analysis. Introduction*, Durham–London 2004, s. 57–58.

¹² Modelowe zachowania utożsamiane z „wiktoriańskością”, jak powściągliwość emocjonalna, profesjonalizm, racjonalizm etc., były wspólne dla ogółu państw szeroko rozumianego Zachodu. R. Toye, *Churchill's Empire. The World That Made Him and the World He Made*, London 2011, s. 15–34; B. Hitzer, M. Scheer, *Unholy Feelings. Questioning Evangelical Emotions in Wilhelmine Germany*, „German History” 2014, t. XXXII, nr 3, s. 371–392; J.C. Fout, *Sexual Politics in Wilhelmine Germany: The Male Gender Crisis, Moral Purity, and Homophobia*, „Journal of the History of Sexuality” 1992, t. II, nr 3, s. 388–421; N. Sombart, *The Kaiser in his epoch. Some reflections on Wilhelmine society, sexuality and culture*, w: *Kaiser Wilhelm II. New Interpretations: The Corfu Papers*, red. J.C.G. Röhl, N. Sombart, Cambridge 1982, s. 287–311.

¹³ H. Salmi, *Europa XIX wieku. Historia kulturowa*, tłum. A. Szurek, Kraków 2010, s. 127–144.

¹⁴ M. Borutta, *Enemies at the Gate: The Moabit Klostersturm and the Kulturkampf: Germany*, w: *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, red. C.M. Clark, W. Kaiser, Cambridge 2003, s. 252.

Dodatkowo po okresie zjednoczeniowego triumfalizmu pojawili się pesymizm końca wieku¹⁵, przy jednoczesnym utrzymywaniu się postaw nacjonalistycznych¹⁶.

Stany Zjednoczone tymczasem funkcjonowały w zmodyfikowanym po zimnej wojnie systemie jałtańsko-poczdamskim, pełniąc w nim rolę dominującą. Nacisk położono na multilateralizm, wsparty na stabilizującej system sieci instytucji i organizacji międzynarodowych z Organizacją Narodów Zjednoczonych na czele. Doszło do dalszego spadku znaczenia Europy, kwestionowania dominacji amerykańskiej oraz wzrostu znaczenia państw azjatyckich. Amerykanie byli pesymistyczni w sprawie swojej pozycji międzynarodowej¹⁷. Kulturę tego okresu naznaczyły schyłkowy postmodernizm, post- i transhumanizm czy zjawisko postprawdy. Kwestionowanie metod poznania naukowego zrodziło „kryzys ekspertyzy” w wymiarze politycznym i społecznym¹⁸. Doszło do dużej polaryzacji społecznej pod kątem światopoglądowym, klasowym i etnicznym.

W obu przypadkach możemy zaobserwować dążenie niektórych aktorów międzynarodowych do zmiany *status quo*¹⁹. Służyły temu retoryka darwinistyczna, protekcyjnista i nacjonalistyczna, deklaracja koncentracji na własnych interesach z nawoływaniem do „realizmu” na arenie międzynarodowej²⁰.

¹⁵ T. Taylor, *Images of Youth and the Family in Wilhelmine Germany: Toward a Reconsideration of the German Sonderweg*, „German Studies Review” 1992, t. XV, s. 55–73.

¹⁶ G. Eley, *Reshaping the German Right. Radical Nationalism and Political Change After Bismarck*, Ann Arbor 1991; M.S. Coetzee, *German Army League. Popular Nationalism in Wilhelmine Germany*, Oxford 1990; J.R. Smith, *The Monarchy versus the Nation: The „Festive Year” 1913 in Wilhelmine Germany*, „German Studies Review” 2000, t. XXIII, nr 2, s. 257–274.

¹⁷ Ok. 60% Amerykanów twierdziło, że USA tracą na znaczeniu. K. Parker, R. Morin, J.M. Horowitz, *Looking to the Future, Public Sees an America in Decline on Many Fronts*, „Pew Research Center’s Social & Demographic Trends Project”, 21 III 2019, <https://www.pewresearch.org/social-trends/2019/03/21/public-sees-an-america-in-decline-on-many-fronts/> (dostęp: 3 VIII 2022).

¹⁸ G. Eyal, *The Crisis of Expertise*, Cambridge 2019; T. Horlick-Jones, B. de Marchi, *The Crisis of Scientific Expertise in Fin de Siècle Europe*, „Science and Public Policy” 1995, t. XXII, nr 3, s. 139–145; M. Schwalbe, *The Crisis of Expertise*, „Contemporary Sociology” 2021, t. L, nr 1, s. 45–47.

¹⁹ S. Menon, *Nobody Wants the Current World Order: How All the Major Powers-Even the United States-Became Revisionists*, „Foreign Affairs Magazine”, 3 VIII 2022, <https://www.foreignaffairs.com/world/nobody-wants-current-world-order> (dostęp: 19 VIII 2022).

²⁰ J. Osterhammel, *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, tłum. I. Drozdowska-Broering et al., Poznań 2013, s. 657–665; H. Mylonas, K. Kuo, *Nationalism and Foreign Policy*, w: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 26 IX 2017, <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-452> (dostęp: 3 VIII 2022); P. Poast, *A World of Power and Fear: What Critics of Realism Get Wrong*, „Foreign Affairs Magazine”, 15 VI 2022, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-15/world-power-and-fear> (dostęp: 3 VIII 2022); A. Ettinger, *Principled realism and populist sovereignty in Trump’s foreign policy*, „Cambridge Review of International Affairs” 2020, t. XXXIII, nr 3, s. 410–431; J. Bew, *Realpolitik. A History*, Oxford–New York 2016, s. 298–309.

W polityce wewnętrznej dochodziło do ostrych sporów ideologicznych, których efektem były tzw. wojny kulturowe lub ich reperkusje²¹.

Na tym etapie dostrzega się obecność zjawisk definiowanych przy użyciu kwantyfikatorów emocjonalnych. Odniesienie się do tych fenomenów w sprzyjających okolicznościach może rodzić reakcję emocjonalną (np. dominacja innych aktorów międzynarodowych, kwestionowanie potęgi państwa). Każdy rząd mierzy się z i zarządza nimi, dlatego istotne jest, jak funkcjonuje. Emocje pracowników współtworzą środowisko pracy, towarzyszą kreowaniu polityki międzynarodowej, a w sprzyjających okolicznościach wpływają na ten proces. Nie pojawiają się z chwilą powstania rządu, lecz już na etapie jego formowania. Wśród tych towarzyszących doborowi pracowników były sympatia, poczucie zaufania, ciekawość, nuda czy wreszcie stosunek do prezencji. Blisko związany od czasów młodości z kręgiem wojskowych Wilhelm II sympatyzował z osobami w mundurach lub z doświadczeniem w armii²². Nudziły go natomiast długie intelektualne wywody²³. Niechęć do intelektualistów zdradzał także Trump²⁴. Jego współpracownicy dosyć zgodnie zauważali także, że chętniej słuchał on osób, które uważał za atrakcyjne. Dotyczyło to głównie kobiet²⁵. Przez jego uprzedzenie do wąsów kandydatura Johna R. Boltona miała dwukrotnie przepaść na giełdzie stanowisk administracyjnych²⁶.

Codzienna współpraca rodziła często uczucia silniejsze. Ambicje polityczne Wilhelma II doprowadziły do konfliktu z kanclerzem Ottonem von Bismarckiem. „[...] swoją walką przeciwko mnie, sam zniszczył, roztrzaskał,

²¹ Na temat wojen kulturowych zob. J.D. Hunter, A. Wolfe, E.J. Dionne, M. Cromartie, *Is There a Culture War? A Dialogue on Values and American Public Life*, Washington 2006; J. Castle, *New Fronts in the Culture Wars? Religion, Partisanship, and Polarization on Religious Liberty and Transgender Rights in the United States*, „American Politics Research” 2019, t. XLVII, nr 3, s. 650–679; P. Norris, R. Inglehart, *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*, Cambridge 2018.

²² R. Zedlitz-Trützschler, *Twelve Years at the Imperial German Court*, London 1951, s. XVI.

²³ B. von Bülow, *Memoirs of Prince von Bulow*, t. I: *From Secretary of State to Imperial Chancellor, 1897–1903*, Boston 1931, s. 5.

²⁴ B. Woodward, *Strach. Trump w Białym Domu*, tłum. H. Jankowska et al., Warszawa 2018, s. 139.

²⁵ Prezydent był niechętny kobietom, które nie mieściły się w jego kanonie piękna. Mówił do nich: „Skarbie, wyglądasz na taką zmęczoną”. A. Entous, *The Political Scene. A Devil's Bargain*, „The New Yorker”, 29 VI 2020; D. Taylor, *Class, sexism and surviving Trump's White House. A ThinkIn with Fiona Hill*, „tortoisemedia.com”, 21 X 2021, <https://www.tortoisemedia.com/thinkin/class-sexism-and-surviving-trumps-white-house-a-thinkin-with-fiona-hill/> (dostęp: 13 IX 2022); F. Hill, *There is Nothing for You Here. Finding Opportunity in the Twenty-First Century*, Boston–New York 2021, rozdz. 10; O. Manigault Newman, *Unhinged. An Insiders Account Trump White House*, London 2018, rozdz. 3, 5.

²⁶ Kandydatura McMastera na doradcę ds. bezpieczeństwa narodowego przeszła dopiero, gdy zamiast garnituru założył na rozmowę mundur. B. Woodward, *Strach...*, s. 111–112; J.R. Bolton, *Trump w Białym Domu. Tajemnice Gabinetu Ovalnego*, tłum. T. Woźniak, Warszawa 2020, s. 6.

[wizerunek] idola, o którym mówiłem”²⁷ – wspominał monarcha, nie zapominając skrytykować ustroju państwa skrojonego pod Bismarcka. Zauważalne są tu zazdrość o jego pozycję oraz niewygasłe po latach frustracja i rozczarowanie. Lektura cesarskich pamiętników pozwala ponadto stwierdzić, że uczucia te kumulowały się i prowadziły do irytacji. W rezultacie monarcha nie tylko zdymisjonował Bismarcka, ale zadbał o to, aby go upokorzyć²⁸. Uczucie irytacji było istotne także wobec jego następców niechętnie lub bez entuzjazmu odnoszących się do monarszych inicjatyw zagranicznych²⁹. Analogiczne sytuacje pojawiały się w codzienności Białego Domu. Sekretarz obrony narodowej James Mattis oraz doradca ds. obrony Herbert R. McMaster sprzeciwiali się niektórym pomysłom prezydenta. Budziło to jego irytację, przechodzącą we wrogość; publicznie ich upokarzał, podważał lojalność i kompetencje, co w rezultacie prowadziło do dymisji części urzędników³⁰. Podwładni często czuli zakłopotanie wobec nacechowanych emocjonalnie wypowiedzi przywódców pod adresem głów innych państw. Podczas jednego z posiedzeń gabinetowych Trump nazwał niemiecką kanclerz Angelę Merkel „szwabską suką”³¹. Wilhelm II z kolei zdradzał się ze swoimi uczuciami wobec króla Edwarda VII, którego nazywał „szatanem”³².

Obaj przywódcy byli przez swoje otoczenie oceniani jako uparci i chwiejni. Bismarck nazwał swego władcę balonem, który nie wiadomo, dokąd polecieć³³. Podobnego zdania byli jego następcy na urządzie kanclerskim. Leo von Caprivi utyskiwał na „nagle decyzje”³⁴, a Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst mówił o potrzebie konsultowania wszystkiego z cesarzem, aby zapobiec jego „pochopnym decyzjom”³⁵. Bernhard von Bülow żalił się z kolei na „nienormalny

²⁷ Wilhelm II, *Kaiser's Memoirs*, New York–London 1922, s. 1, 2.

²⁸ J. Steinberg, *Bismarck. A Life*, New York 2011, s. 445–449.

²⁹ P. Kennedy, *The Kaiser and German Weltpolitik. Reflexions on Wilhelm II's place in the making of German foreign policy*, w: *Kaiser Wilhelm II...*, s. 157.

³⁰ Zob. J. Goldberg, *Why Did James Mattis Resign as Defense Secretary?*, „The Atlantic”, 29 VIII 2019, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2019/10/james-mattis-trump/596665/> (dostęp: 16 VII 2022); D. Taylor, op. cit.; The American Presidency Project (dalej: TAPP), @realdonaldtrump (Trump, Donald), *Rex Tillerson, a man who is „dumb as a rock”*, Twitter, 29 V 2019, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/tweets-may-23-2019> (dostęp: 13 IX 2022).

³¹ B. Woodward, R. Costa, *Peril. Trump, Biden and a Nation on the Brink*, New York 2021, s. 274.

³² L. Cecil, *Wilhelm II. Emperor and Exile, 1900–1941*, Chapel Hill 1996, s. 79.

³³ Empress Victoria to Queen Victoria, 10 XI 1888, w: *The Letters of Empress Frederick*, red. F. Ponsonby, London 1928, s. 363.

³⁴ J. Nichols, *Germany after Bismarck. The Caprivi Era, 1890–1894*, Cambridge 1958, s. 41–42, 314 i n.

³⁵ J.D. Fraley, *Government by Procrastination. Chancellor Hohenlohe and Kaiser William II, 1894–1900*, „Central European History” 1974, t. VII, nr 2, s. 172. Narzekali też Holstein z Tirpitzem. Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst an Philipp zu Eulenburg, Berlin, 4 Februar 1897, w: *Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*, red. K.A. von Müller, Stuttgart–Berlin 1931, s. 297–298; Friedrich von Holstein to Philipp zu Eulenburg, 3 February

brak logiki” Kaisera³⁶. Nawet bezgranicznie wierny swemu władcy Philipp zu Eulenburg³⁷ ubolewał, że ten traktował „wszystko personalnie” i „niechętnie” się uczył, za to lubił pouczać innych³⁸. Według Boltona w Białym Domu „[t]o, co w jakiejś sprawie zdarzało się jednego dnia, często miało niewiele wspólnego z tym, co działo się dzień lub dwa później”³⁹. Ekspertka ds. Europy i Rosji Fiona Hill przyznawała, że „[n]ikt na górze niczego nie koordynował”⁴⁰. Sekretarz stanu Rex Tillerson ubolewał, że „prezydent nie umie i nie chce podejmować decyzji. Nie wie jak to się robi. Postanawia coś, a dwa dni później zmienia zdanie”⁴¹.

Wypowiedziom tym towarzyszyła, w różnym natężeniu, irytacja. Sposób jej manifestacji określały ramy kulturowe i zawodowe. Władca niemiecki to autokrata, który pomimo pewnych ograniczeń prawnych miał poczucie, iż państwo i naród były odeń zależne i winne posłuszeństwo. Ustrój monarchiczny wzmacniał to przekonanie. W dodatku ministrowie Kaisera to „jego ludzie”, a nie politycy partyjni⁴². W XIX w. jednak – ze względu na postępującą profesjonalizację rządu – ministrowie niechętnie patrzyli na nieproszoną aktywność władcy. Pomimo to przytoczona wcześniej opinia Bülowa była mocna nawet jak na ówczesne standardy, co wskazywało na frustrację z ingerencji Kaisera w politykę zagraniczną państwa⁴³. Nie mniejsze niezadowolenie wyrażał on z powodu niedyskrecji cesarza, z czym zgadzał się szef Działu Politycznego Auswärtiges Amt Friedrich von Holstein⁴⁴.

1897, w: *The Holstein Papers. The Memoirs, Diaries and Correspondence of Friedrich von Holstein, 1837–1909*, t. IV: *Correspondence. 1897–1909*, red. N. Rich, M.H. Fisher, Cambridge 1963, s. 11.

³⁶ K.A. Lerman, *The Decisive Relationship. Kaiser Wilhelm II and Chancellor Bernhard von Bülow, 1900–1909*, w: *Kaiser Wilhelm II...*, s. 227; B. von Bülow, *Memoirs...*, s. 108; P. Kennedy, *The Kaiser and German Weltpolitik...*, s. 157.

³⁷ W sprawie relacji Eulenburg – Wilhelm II zob. J.C.G. Röhl, *The Kaiser and His Court. Wilhelm II and the Government of Germany*, Cambridge–New York 1994, s. 28–69; K.A. Lerman, *The Kaiser's Elite. Wilhelm II and the Berlin Administration, 1890–1914*, w: *The Kaiser. New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany*, red. W. Deist, A. Mombauer, Edinburgh–New York 2004, s. 63–90; I.V. Hull, *Kaiser Wilhelm II and the Liebenberg Circle*, w: *Kaiser Wilhelm II...*, s. 193–220.

³⁸ Za: B. von Bülow, *Memoirs...*, s. 5.

³⁹ J.R. Bolton, op. cit., s. 3.

⁴⁰ A. Entous, op. cit. Zarzuty o chwiejność decyzyjną Trumpa także tu: *House Impeachment Inquiry Hearing. Hill & Holmes Testimony*, „C-SPAN”, 21 XI 2019, <https://www.c-span.org/video/?466380-1/impeachment-inquiry-hearing-fiona-hill-david-holmes> (dostęp: 11 VIII 2022).

⁴¹ B. Woodward, *Strach...*, s. 299.

⁴² P. Kennedy, *The Kaiser and German Weltpolitik...*, s. 154.

⁴³ „Ciągłe wtrąca się w sprawy międzynarodowe” – narzekał sekretarz spraw zagranicznych Adolf Marschall von Bieberstein. B. von Bülow, *Memoirs...*, s. 33; Friedrich von Holstein, Wilhelm II and Foreign Policy, 1 February 1909, w: *The Holstein Papers...*, t. I: *Memoirs*, s. 175; P. Kennedy, *The Kaiser and German Weltpolitik...*, s. 160.

⁴⁴ Friedrich von Holstein, Diary, 27 December 1886, w: *The Holstein Papers...*, t. II: *Diaries*, s. 327–329.

Prezydent USA to osoba wybrana spośród obywateli i przez obywateli, a kadencyjność wskazuje na tymczasowość. W dodatku Trump nie miał istotnego zaplecza politycznego, więc musiał się zdać na ekspertów republikańskich i niezależnych⁴⁵. Stąd, choć w obu przypadkach urzędnicy mogli sprzeciwiać się głowie państwa, w systemie amerykańskim swoboda dyskusji była większa, a język spotkań gabinetowych bardziej dosadny. Sprzyjało to okazywaniu frustracji mającej większą możliwość przeradzania się w irytację i gniew. Po jednym ze spotkań poświęconych Korei Tillerson, zdenerwowany agresją prezydenta wobec nieprzychylnych mu opinii ekspertów, miał nazwać Trumpa za jego plecami „jebanym kretynem”⁴⁶. Upust swoim emocjom dał także McMaster. Widząc, jak Trump telefonicznie znieważał prezydenta Francji Emmanuela Macrona, miał wyjść z Gabinetu Owalnego, trzaskając drzwiami i krzycząc: „Jebać to!”⁴⁷.

Zgodnie z przedstawionymi wcześniej założeniami uczucie frustracji nie może być jednak absolutyzowane i traktowane jako uniwersalne, tj. przeżywane jednakowo, nawet w ramach tego samego kręgu kulturowego. Zależało ono w dużej mierze od charakteru relacji między głową państwa a podległym jej urzędnikiem. Na nią zaś wpływało wiele czynników. Wszyscy kanclerze cesarza wiedzieli, że w pierwszej kolejności musieli utrzymać z nim dobre relacje⁴⁸. One bowiem dawały przepustkę do większej – choć nie całkowitej – swobody, a w efekcie mniejszej frustracji z powodu monarszych interwencji⁴⁹. Bülow unikał zatem przedstawiania cesarzowi planów, jeśli podejrzewał, że nie uzyskają jego aprobaty⁵⁰. Schlebiał władcy i częściowo dostosowywał politykę państwa do oczekiwań Wilhelma II⁵¹.

Część podwładnych Trumpa odwoływała się do jego *l'amour propre*. Często schlebiał mu jego doradca Steve Bannon. Podobną strategię stosował Mattis, unikając „drażliwych tematów”⁵². Natomiast urzędnicy odwołujący się do

⁴⁵ W okresie przekazania władzy (*transition*) jego sztab dysponował jedynie ok. 130 osobami na określone stanowiska wobec ok. 800 osób Clinton. O. Manigault Newman, op. cit., rozdz. 10.

⁴⁶ B. Woodward, *Strach...*, s. 317–318; S. Sheth, *McConnell joked that Trump's ex-secretary of state could deny calling Trump a 'moron' because he actually called him a 'fucking moron'*, „Business Insider”, 16 IX 2021, <https://www.businessinsider.com/mcconnell-joked-about-tillerson-calling-trump-fucking-moron-book-2021-9?IR=T> (dostęp: 12 IX 2022).

⁴⁷ A. Entous, op. cit.

⁴⁸ K.A. Lerman, *The Decisive Relationship...*, s. 229; J.D. Fraley, op. cit., s. 162; J. Nichols, op. cit., s. 41.

⁴⁹ Holstein, Wilhelm II and Foreign Policy, 1 February 1909, w: *The Holstein Papers...*, t. I, s. 175.

⁵⁰ K.A. Lerman, *The Decisive Relationship...*, s. 226.

⁵¹ Ibidem, s. 226–228; R. Zedlitz-Trützschler, op. cit., s. 27.

⁵² „[U]nikał konfrontacji [z Trumpem], okazywał szacunek, sprawnie zarządzał swoim resortem, starał się jak najwięcej podróżować i trzymać z dala od stolicy”. B. Woodward, *Strach...*, s. 134, 321.

twardych danych często nudzili lub drażnili prezydenta, który ich ignorował⁵³. Budziło to w nich frustrację i bezsilność, przyczyniając się do dymisji⁵⁴.

Doświadczanie emocji na płaszczyźnie wewnątrzrządowej przekładało się na tę międzynarodową. „Zrozum – oświadczał cesarz brytyjskiemu ambasadorowi – że wszystko co musisz, to utrzymywać mnie w dobrym nastroju. Reszta jest nieistotna, ale nie wolno ci mnie irytować”⁵⁵. Wskazywało to na personalny charakter polityki zagranicznej państwa, uzależnionej od emocji monarchy⁵⁶. Obraz ten jest nieco przesadzony, lecz Kaiser traktował sprawy międzynarodowe personalnie i postrzegał uszczerbek na prestiżu państwa jako osobistą zniewagę i odwrotnie. Nie lubił słuchać krytycznych opinii urzędników, na które wielokrotnie reagował wybuchami wściekłości⁵⁷.

Ponieważ prestiż państwa jest utożsamiany z jego głową, zachodzi problem separacji prywatnych odczuć od obowiązków. Można domniemywać, iż w pewnych przypadkach emocje mogą występować z większą siłą i/lub częstotliwością, wywierając większy wpływ na politykę zagraniczną⁵⁸. Nabierało

⁵³ Ibidem, s. 213.

⁵⁴ Hill czuła się niepotrzebna i odeszła. Bolton powstrzymywał się kilka miesięcy. Mattis odchodząc, stwierdził, że „nie miał innego wyboru”. McMastera i Tillersona, często wchodzących w konflikt z prezydentem, zdymisjonowano, choć drugi sam nosił się z rezygnacją. A. Entous, op. cit.; J. Goldberg, op. cit.; B. Woodward, *Rage*, New York 2020, s. 139–143; idem, *Strach...*, s. 320–321; A. Parker, J. Dawsey, P. Rucker, C.D. Leonnig, *Trump Decides to Remove National Security Adviser, and Others May Follow*, „The Washington Post”, 16 III 2018, https://www.washingtonpost.com/politics/trump-decides-to-remove-national-security-adviser-and-others-may-follow/2018/03/15/fea2ebae-285c-11e8-bc72-077aa4dab9ef_story.html (dostęp: 6 IX 2022); J.R. Bolton, op. cit., s. 443–444.

⁵⁵ L. Cecil, *Wilhelm II...*, s. 75.

⁵⁶ Podobnie Bülow żywił niechęć do Wielkiej Brytanii, bo ta nie poparła Danii w wojnie przeciw Prusom w 1864 r., a jego rodzina ucierpiała. Ibidem, s. 74.

⁵⁷ Ibidem, s. 76; R. Zedlitz-Trützschler, op. cit., s. XV. Według Röhla Wilhelm II przy użyciu „całego aparatu armii, floty i państwa, całej areny światowej polityki, [chciał] dowieść własnej wartości”. J.C.G. Röhl, *The Kaiser...*, s. 23–24.

⁵⁸ Według Bismarcka oddzielenie emocji od pracy było niemożliwe (F. von Holstein, Wilhelm II and Foreign Policy, 1 February 1909, w: *The Holstein Papers...*, t. I, s. 175–176). Polski dyplomata Krzysztof Płomiński przestrzegał przed uleganiem „emocjonalnej fascynacji”, co jemu nie sprawiało problemu (K. Płomiński, *Arabia Incognita. Raport polskiego ambasadora*, Warszawa 2019, s. 10, 23). Człowiek nie zawsze jednak zdaje sobie sprawę, że ulega emocjom (M. Clément, E. Sangar, *Introduction. Methodological Challenges and Opportunities for the Study of Emotions*, w: *Researching Emotions in International Relations. Methodological Perspectives on the Emotional Turn*, red. M. Clément, E. Sangar, Cham 2018, s. 5; M. Jarymowicz, K. Imbir, *O dynamice emocji wzbudzanych dynamicznie bądź refleksyjnie*, w: *Dynamika emocji. Teoria i praktyka*, red. D. Doliński, W. Błaszczak, Warszawa 2019, s. 13–14; H. Gasiul, *Wprowadzenie do sposobu pojmowania emocji i możliwości ich pomiaru*, w: *Metody badania emocji i motywacji*, red. H. Gasiul, Warszawa 2018, s. 17–18). Poza tym politycy potrafią ubierać uprzedzenia w szaty racjonalności (za: J.B. Duroselle, *The Statesman*, w: *Introduction to the History of International Relations*, red. P. Renouvin, J.B. Duroselle, London 1968, s. 240).

to szczególnego znaczenia w przypadku inicjatyw ważnych dla przywódców. W rozlicznych komentarzach Trumpa dotyczących NATO przebijała się kwestia wydatków na obronność członków sojuszu. Za „niesprawiedliwe” i niezgodne z porozumieniami uważał, że USA przeznaczały na ten cel równowartość 4% swojego PKB, a Niemcy – 1%⁵⁹. Ponieważ finanse „zawsze wywoływały [jego – P.P.D.] wybuchy wściekłości”⁶⁰, próby mediacji zazwyczaj kończyły się fiaskiem. Podobnie miało być w przypadku rozmieszczenia rakiet amerykańskich w Korei Południowej. Prezydent domagał się zapłaty za amerykańską ochronę. Napotykając opór urzędników, miał krzyknąć: „Dość tego kurwa! Wycofujemy się stamtąd”⁶¹.

Wilhelm II przywiązywał wagę do rozbudowy floty. Wpierw żywił silny afekt do marynarki brytyjskiej⁶², a później zapragnął własnej. Architektem tej polityki był sekretarz floty Alfred von Tirpitz, niechętny Brytyjczykom⁶³. Dla cesarza flota stanowiła synonim imperialnej potęgi, co znaczyło, że przyszłość Rzeszy leżała „na wodzie”⁶⁴. Angażował się sam, rysując plany nowych okrętów⁶⁵ i uprzedzał do osób, które tej pasji nie podzielały⁶⁶. Zamiłowanie to miało wymiar rywalizacji z Wielką Brytanią, która przekładała się na wyścigi jachtów z jego wujem, księciem Walii (później królem). Porażki traktował osobiście i przenosił na relacje między państwowe⁶⁷, a motywowana

⁵⁹ TAPP, @realdonaldtrump (Trump, Donald), *Presidents have been trying unsuccessfully for years to get Germany and other rich NATO Nations to pay more toward their protection from Russia*, Twitter, 12 VII 2018, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/tweets-july-12-2018> (dostęp: 13 IX 2022). Trump, pomimo zastrzeżeń doradców, traktował dążenie do osiągnięcia wydatków na obronność na poziomie 2% PKB jak twarde zobowiązania i uważał, że państwa wydające mniej są jego dłużnikami i powinny płacić za ochronę. *Funding NATO*, North Atlantic Treaty Organization, 17 VIII 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67655.htm (dostęp: 17 VIII 2022); B. Woodward, *Strach...*, s. 127, 162–163; J. Benitez, *U.S. NATO Policy in the Age of Trump: Controversy and Consistency*, „The Fletcher Forum of World Affairs” 2019, t. XLIII, nr 1, s. 179–200; L.I. Oztig, *The Transatlantic Alliance in the Age of Trump*, „Global Change, Peace & Security” 2020, t. XXXII, nr 3, s. 297–315.

⁶⁰ B. Woodward, *Strach...*, s. 81.

⁶¹ Ibidem, s. 317–318.

⁶² M. Epkenhans, *Wilhelm II and 'His' Navy, 1888–1918*, w: *The Kaiser...*, s. 12.

⁶³ A. von Tirpitz, *Wspomnienia*, Warszawa 1997, s. 27.

⁶⁴ Wilhelm II, *A place in the sun*, Hamburg, June 18, 1901, w: *The German Emperor as Shown in His Public Utterances*, red. C. Gauss, New York 1915, s. 180–183.

⁶⁵ M. Epkenhans, op. cit., s. 19.

⁶⁶ Friedrich von Holstein to Bernhard von Bülow, Berlin, 17 February 1897, w: *The Holstein Papers...*, t. IV, s. 19.

⁶⁷ C. Anderson, *The Emperor's New Expressionism. Wilhelm II and the Modern Crisis*, „Liminalities. A Journal of Performance Studies” 2013, t. IX, nr 1, s. 1–15; R.R. McLean, *Kaiser Wilhelm II and the British Royal Family. Anglo-German Dynastic Relations in Political Context, 1890–1914*, „History” 2001, t. LXXXVI, nr 284, s. 478–502; R.K. Massie, *Dreadnought. Brytania, Niemcy i nadejście Wielkiej Wojny*, tłum. W. Chrzanowski, t. I, Gdańsk 2004, s. 187–193.

m.in. emocjonalnie rozbudowa niemieckiej floty przyczyniła się do pogorszenia stosunków z Wielką Brytanią⁶⁸.

Integralną częścią polityki zagranicznej jest opowieść konstatująca stan zastany oraz wyznaczająca cele, do których należy dążyć. Kaiser oraz jego urzędnicy budowali ją, odwołując się do prusko-niemieckiej wielkości oraz poczucia krzywdy, że ówczesna pozycja międzynarodowa Niemiec nie odzwierciedlała ich potencjału. „Nie chcemy nikogo zostawiać w cieniu – twierdził Bülow – ale żądamy naszego miejsca pod słońcem”⁶⁹. Użyte tu słowo „żądamy” (*verlangen*) zdradza w istocie kilka uczuć naraz: dumę (z własnego państwa), żal (że nie doceniano go zagranicą), gniew (na kwestionujących jego mocarstwowość). Wilhelm II szedł w tym samym kierunku. „[M]iejsce pod słońcem pozostanie pod naszą niekwestionowaną kontrolą”⁷⁰ – przekonywał. Narracja ta nie znosiła sprzeciwu i zdradzała kompleksy względem pozostałych państw. Używała kwantyfikatorów wielkiej wagi, kreując kolektywne poczucie dumy i jednocząc społeczeństwo wokół *Weltpolitik*. Odwoływała się do silnych emocji, mających w razie oporu pozostałych mocarstw przerodzić się w gniew i gotowość Niemców do obrony swoich praw⁷¹.

W kampanii prezydenckiej Trump wykorzystywał hasła „America First” i „Make America Great Again”. Twierdził, że sojusznicy uznawali USA za „słabe i wybaczące”, więc nie musieli „uszanować porozumień” zawartych z Waszyngtonem. USA miały obowiązek zadbać wpierrw o siebie. Odwoływał się do poczucia krzywdy i niesprawiedliwości, wzmacnianego przekazem o za małych wydatkach sojuszników na obronność⁷². Retoryka kampanijna rządziła się swoimi prawami, jednak utrzymano ją po wygranych wyborach. Sugerowano, że dotychczas USA troszczyły się o wszystkich poza sobą i zaprzepaściły swój potencjał. Musiały się stać na powrót wielkie wewnątrz i zewnątrz⁷³. „Nie wygrywamy na żadnym polu. W ogóle już nie wygrywamy” – konstatował

⁶⁸ Friedrich von Holstein, *The Background of Anglo-German Hostility*, w: *The Holstein Papers...*, t. I, s. 164; P. Kennedy, *The Kaiser and German Weltpolitik...*, s. 148–151.

⁶⁹ B. von Bülow, *Wir wollen niemand in den Schatten stellen, aber wir verlangen auch unseren Platz and der Sonne*, 6. Dezember 1897, w: *Volk, Reich und Nation. Texte zur Einheit Deutschlands in Staat, Wirtschaft und Gesellschaft, 1806–1918*, red. G. Krebs, B. Poloni, Paris–Asnières 1994, s. 216.

⁷⁰ Wilhelm II, A place in the sun, Hamburg, June 18, 1901, w: *The German Emperor as Shown...*, s. 180–183.

⁷¹ B. von Bülow, *Wir wollen niemand...*, s. 216. Retoryka ta nie porywała wszystkich urzędników. „Mamy prowadzić Weltpolitik – irytował się marszałek Waldersee – Gdybym tylko wiedział, co to miało znaczyć; w tamtym czasie nie było to nic więcej jak slogan”. M. Epkenhans, op. cit., s. 17.

⁷² *Transcript: Donald Trump's Foreign Policy Speech*, „The New York Times”, 27 IV 2016, <https://www.nytimes.com/2016/04/28/us/politics/transcript-trump-foreign-policy.html> (dostęp 21 IX 2021).

⁷³ J.A. Engel, *No More Mullingans. Donald Trump and International Alliances*, w: *The Presidency of Donald J. Trump. A First Historical Assessment*, red. J.E. Zelizer, Princeton–Oxford 2022, s. 238 i n.

Trump tuż po inauguracji, dodając element nadziei i dumy: „Ale zaczniemy znów wygrywać, wiercie mi”⁷⁴.

Opowieści prezentowane w obu przypadkach były przeznaczone na użytek wewnętrzny oraz zewnętrzny. Emocjonalne frazy miały rezonować z emocjami cesarskich poddanych i amerykańskich obywateli. Na arenie międzynarodowej ich rola była inna. Komunikowały kierunek polityki zagranicznej państwa. Kaiser przekonywał ambasadora Austro-Węgier, że Niemcy „mają wielkie zadania do zrealizowania poza wąskimi granicami starej Europy”, a ich przyszłość „leży mniej w Europie, a bardziej na całym świecie”⁷⁵. Trump z kolei przekazał premierowi włoskiemu Giuseppe Contemu, że w sprawie NATO Amerykanie są „oszukiwani”⁷⁶. Potwierdzało to, iż narracja publiczna nie była jedynie elementem polityki wewnętrznej.

Choć Trump często obdarzał przywódców europejskich epitetami⁷⁷, to on i cesarz przejawiali także emocje o znaku pozytywnym. Chcąc podpisać traktatu sojuszniczego z Rosją, Wilhelm II zabiegał o bliższą relację emocjonalną z carem Mikołajem II i „kokietował” go⁷⁸. Podobnie Trump czuł szacunek dla osób utożsamianych ze stereotypowym wizerunkiem silnego mężczyzny. Niechętnie więc krytykował przywódców autokratycznych⁷⁹. Prezydentowi Turcji Recepowi Erdoğanowi nawet schlebiał⁸⁰. Chciał szacunku dyktatorów i wydawał się osiągać cel. „On i Xi – zanotowała urzędniczka Białego Domu – pomimo skomplikowanych spraw i retoryki między USA a Chinami, zdawali się całkiem nieźle dogadywać”⁸¹. Przeważały jednak emocje wywołujące reakcje negatywne, także sojuszników. Choć formalnie Stany Zjednoczone wzmocniły relacje z aliantami, np. przez zwiększenie liczby amerykańskich żołnierzy w Europie, to „[l]iczby [...] nie mówi[ły] wszystkiego. Donald Trump zostawił stosunki z najbliższymi sojusznikami, zwłaszcza w Europie, bardziej kruchymi niż w jakimkolwiek innym punkcie [...]”⁸². Przejawem

⁷⁴ TAPP, *Remarks at a „Make America Great Again” Rally*, Melbourne, Florida, 18 II 2017, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/remarks-make-america-great-again-rally-melbourne-florida> (dostęp: 22.08.2022).

⁷⁵ Za: P. Kennedy, *The Kaiser and German Weltpolitik...*, s. 158.

⁷⁶ S. Grisham, *I'll Take Your Questions Now. What I Saw at the Trump White House*, New York 2021, s. 208–210.

⁷⁷ Emmanuela Macrona miał określić mianem „cieniasa”. Ibidem.

⁷⁸ R.R. McLean, *Dreams of a German Europe. Wilhelm II and the Treaty of Björkö of 1905*, w: *The Kaiser. New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany*, red. A. Mombauer, W. Deist, Cambridge 2004, s. 119–142; J.C.G. Röhl, *Wilhelm II. Into the Abyss of War and Exile 1900–1941*, Cambridge–New York 2014, s. 55.

⁷⁹ A. Entous, op. cit.

⁸⁰ S. Grisham, op. cit., s. 208–210.

⁸¹ Ibidem, s. 212. Według Newman lubił pokazywać się w otoczeniu generałów, żeby świat miał go za „kozaka” (*badass*). O. Manigault Newman, op. cit., rozdz. 10.

⁸² J.A. Engel, op. cit., s. 240. Nie licząc handlu, Trump kontynuował politykę poprzednich prezydentów, lecz odróżniał go styl. Cechujący go brak szacunku dla sojuszników miał

tego był w większości krytyczny stosunek międzynarodowej opinii publicznej do USA⁸³.

Za pogorszenie relacji z Niemcami na przełomie XIX i XX w. brytyjski ambasador Frank Lascelles winił m.in. „impulsywność” i „przesadę” Kaisera. A według sekretarza spraw zagranicznych Edwarda Greya „[f]ragmenty przemówień niemieckiego cesarza mogłyby zostać użyte do wykazania, że wierzył, iż Niemcy są narodem wybranym, a to przekonanie prowadzi do wniosku, że inne narody nie mają cnót i praw; że interes narodu wybranego [był] jedynym sprawdzianem na dobro i zło i powoduje ogólną hipertrofię patriotyzmu”⁸⁴.

Jak emocjonalna retoryka w sprawie polityki zagranicznej rezonowała z opinią publiczną Niemiec i USA? Kierując swój przekaz do poddanych i obywateli, obaj przywódcy korzystali z klasycznych środków przekazu (np. przemówienia) oraz nowoczesnych narzędzi. Dla Wilhelma II były to środki audiowizualne, tj. kinematografia, uroczystości publiczne dające mu możliwość zaprezentowania się w mundurze i przemawiania. Trump polegał przede wszystkim na mediach społecznościowych pozwalających mu na ciągły kontakt z wyborcami.

Styl niemieckiego monarchy charakteryzowano jako operetkowy, przesadny, odwołujący się do dumy i krzywdy. W przemówieniu do żołnierzy, mających tłumić powstanie tzw. bokserów w Chinach, uległ własnym emocjom. Interwencja stała się aktem wendety za śmierć niemieckiego dyplomaty, a żołnierze mieli „nie okazywać litości; nie brać jeńców” i dopilnować, by przez kolejnych „tysiąc lat żaden Chińczyk nie spojrzał krzywo na Niemca”⁸⁵. Na początku I wojny światowej lawirował zaś między emocjami o znaku pozytywnym i negatywnym. Starał się natchnąć naród nadzieją i zaufaniem, mówiąc: „dziś wszyscy jesteśmy niemieckimi braćmi, tylko niemieckimi braćmi”⁸⁶. Korzystał jednak i z przywoływanej wcześniej retoryki zagrożenia. Wróg chciał upokorzyć Niemcy, zagrażał ich istnieniu. Naród musiał być zjednoczony. Wzmacniał przekaz, kreując poczucie wewnętrznego zagrożenia; brak

skłonić Mattisa do rezygnacji. F.G. Gause III, *Donald Trump and the Middle East*, w: *Chaos in the Liberal Order...*, rozdz. 21; J. Goldberg, op. cit.; B. Woodward, *Rage...*, s. 139–143.

⁸³ R. Wike, J. Poushter, J. Fetterolf, S. Schumacher, *Trump Ratings Remain Low Around Globe, While Views of U.S. Stay Mostly Favorable*, „Pew Research Center’s Global Attitudes Project”, 8 I 2020, <https://www.pewresearch.org/global/2020/01/08/trump-ratings-remain-low-around-globe-while-views-of-u-s-stay-mostly-favorable/> (dostęp: 22 VIII 2022).

⁸⁴ E. Grey, *Twenty-Five Years, 1892–1916*, t. II, London 1925, s. 29.

⁸⁵ Wilhelm II, Hunnenrede, Bremerhaven, 27 VII 1900, <https://www.bundeswehr.de/resource/blob/5220094/24162b7241353261dcb999f70b02d4e0/hunnenrede-kaiser-wilhelms-ii--data.pdf> (dostęp: 1 IX 2022).

⁸⁶ Bayerische Staatsbibliothek: 100(0) Schlüsseldokumente zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert, Wilhelm II, Ansprach zum Ausbruch des I. Weltkrieges, 1 VIII 1914, https://www.1000dokumente.de/index.html?c=dokument_de&dokument=0203_bal&object=translation&l=de (dostęp: 1 IX 2022).

jednoznacznej solidarności z narodem groził klęską, dlatego „każde wahanie byłoby zdradą ojczyzny”⁸⁷.

Do podobnych rozwiązań retorycznych odwoływał się Trump, używając wielokrotnie w tweetach haseł „Make America Great Again” i „America First”⁸⁸. Nawołując do zahamowania nielegalnej imigracji, protestował: „bronimy granic innych krajów, ale nie będziemy bronić naszych własnych!”. Eskalował poczucie niesprawiedliwości i strachu przez hiperbolizację problemu i odwoływanie się do poczucia krzywdy i niesprawiedliwości⁸⁹, podkreślając dumę narodową. „Inni muszą traktować Stany Zjednoczone z szacunkiem. Nie jesteśmy już tymi głupcami co dawniej”⁹⁰ – przekonywał.

Posługiwanie się tymi narzędziami nie oznacza, że były one efektywne. Długo pokutował obraz Kaisera animatora nastrojów narodowych, lecz znacząca część jego poddanych nie traktowała go poważnie. Skuteczniejszy był Bülow⁹¹. Przykładem może być powszechne oburzenie na „mowę huńską”, której pełna treść początkowo nie była dystrybuowana⁹². W przypadku Trumpa można wysunąć podobne wnioski. W 2020 r. miał mniejsze poparcie w głosowaniu powszechnym (*popular vote*), niż jego oponent, a w stosunku do 2016 r. wzrosła liczba głosów oddanych na kandydata demokratów⁹³. O ile jednak Kaiser kierował swój przekaz do ogółu Niemców, to Trumpa interesowała jedynie grupa o zbliżonych doń poglądach, a resztę ignorował⁹⁴. Jego retoryka

⁸⁷ Lebendiges Museum Online, Wilhelm II, An das deutsche Volk!, Berlin, 6 August 1914, <https://www.dhm.de/lemo/bestand/objekt/schmuckblatt-mit-der-rede-wilhelms-ii-zum-kriegsbeginn-1914.html> (dostęp: 1 IX 2022).

⁸⁸ TAPP, @realdonaldtrump (Trump, Donald), *Tariffs are working*, Twitter, 4 VIII 2018, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/tweets-august-4-2018> (dostęp: 13 IX 2022); TAPP, @realdonaldtrump (Trump, Donald), ...*VERY stupidly negotiated Trade Deals...*, Twitter, 13 IX 2019, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/tweets-september-13-2019> (dostęp: 13 IX 2022).

⁸⁹ TAPP, @realdonaldtrump (Trump, Donald), *I won an election*, Twitter, 22 XII 2018, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/tweets-december-22-2018> (dostęp: 13 IX 2022).

⁹⁰ TAPP, @realdonaldtrump (Trump, Donald), *When you are the 'Piggy Bank' Nation*, Twitter, 1 VI 2019, <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/tweets-june-1-2019> (dostęp: 13 IX 2022).

⁹¹ B. Söseman, *Hollow-Sounding Jubilees. Forms and Effects of Public Self-Display*, w: *The Kaiser...*, s. 37–62.

⁹² Wilhelm II, *Hunnenrede*, Bremerhaven, 27 VII 1900...; B. Söseman, *Die sog. Hunnenrede Wilhelms II. Textrichtische und interpretatorische Bemerkungen zur Ansprache des Kaisers vom 27. Juli 1900 in Bremerhaven*, „Historische Zeitschrift” 1976, t. CCXXII, nr 1, s. 342–358.

⁹³ *Official 2020 Presidential General Election Results*, Washington DC 2021; *Federal Elections 2016. Election Results for the U.S. President, the U.S. Senate and the U.S. House of Representative*, Washington DC 2017.

⁹⁴ R. Brownstein, *Trump Is Escalating His War on Blue America*, „The Atlantic”, 14 V 2020, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2020/05/trump-escalating-his-war-blue-america/611653/> (dostęp: 5 IX 2022).

odwołująca się do silnych emocji wywierała wrażenie na jego wyborcach⁹⁵ i zapewne sprzyjała poprawie wyniku w *popular vote*⁹⁶. Skutkiem ubocznym tej retoryki oraz doświadczeń czteroletniej prezydentury była jednak mobilizacja obozu przeciwnego, często napędzanej strachem⁹⁷.

Przytoczone przykłady dowodzą, iż pełniąc rolę „towarzyszy” innych czynników i pozostając z nimi w relacji, emocje były obecne w kreowaniu polityki zagranicznej państwa na płaszczyźnie administracyjnej, retorycznej oraz praktycznej przed XXI w. Nawet jeśli emocje nie zawsze były kluczowe w procesie decyzyjnym, to w sprzyjających okolicznościach mogły zyskiwać na znaczeniu. Choć emocje na przełomie XIX i XX w. oraz w XXI w. występowały w podobnych okolicznościach oraz mogły mieć zbliżone konsekwencje, to często różniła je forma ekspresji, powiązana z etykietą pracy zakorzenioną w kulturze, praktyce administracyjnej oraz doświadczeniach zbiorowych i indywidualnych właściwych danemu miejscu i czasowi. Potwierdza się to w przypadku zarządzania polityką na płaszczyźnie administracyjnej oraz narracji kierowanej do wewnątrz i na zewnątrz państwa. Nie jest ona tylko prostą konstatacją międzynarodowego położenia konkretnego państwa. Jest opowieścią o pragnieniach i krzywdach, zarządzających nimi ludzi i społeczeństw. W tym sensie Trumpowska krytyka NATO oraz Wilhelmińskie żądanie „miejsca pod słońcem” pośrednio diagnozowały wyczerpywanie się zastanego systemu międzynarodowego i konieczność stworzenia czegoś nowego,

⁹⁵ 74% wyborców republikanów dawał nadzieję, 75% czuło się z niego dumnych, a 71% go szanowało. *Public Highly Critical of State of Political Discourse in the U.S.: Reactions to Trump's rhetoric: Concern, confusion, embarrassment*, „Pew Research Center”, 19 VI 2019, <https://www.pewresearch.org/politics/2019/06/19/public-highly-critical-of-state-of-political-discourse-in-the-u-s/#large-shares-have-negative-reactions-to-what-trump-says> (dostęp: 17 I 2023).

⁹⁶ W wyborach w 2016 r. uzyskał 62 984 828 głosów, a w 2020 r. – 74 223 975. *Federal Elections 2016...*, s. 5, <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/federaelections2016.pdf> (dostęp: 17 I 2023); *Federal Elections 2020. Election Results for the U.S. President the U.S. Senate and the U.S. House of Representatives*, Washington 2022, s. 5, <https://www.fec.gov/resources/cms-content/documents/federaelections2020.pdf> (dostęp: 17 II 2023).

⁹⁷ Według studium Chapman University w 2019 r. 47,5% badanych „bało się” lub „bardzo się bało” wyników wyborów prezydenckich zaplanowanych na 2020 r. Wśród liberalistów było to 74,6%, a dla konserwatystów częściej popierających Trumpa – 29,5%. Wyborcy demokratyczni „obawiający się lub gardzący” prezydentem utożsamiali się z oporem (*The Resistance*). *Few Americans Express Positive Views of Trump's Conduct in Office*, „Pew Research Center”, 5 III 2020, <https://www.pewresearch.org/politics/2020/03/05/few-americans-express-positive-views-of-trumps-conduct-in-office/> (dostęp: 17 I 2023); M. Karkoutli, *Fear Over the Outcome of the 2020 Election*, https://www.chapman.edu/wilkinson/research-centers/babbie-center/_files/fear-of-2020-election-blog-updated.pdf (dostęp: 17 I 2023); E. Badger, *Americans Are Afraid. Not for Themselves, but for the Country*, „The New York Times”, 1 XI 2020, <https://www.nytimes.com/2020/11/01/upshot/election-democracy-fear-americans.html> (dostęp: 17 I 2023); M. Kazin, *The Path of Most Resistance: How Democrats Battled Trump and Moved Left*, w: *The Presidency of Donald J. Trump...*, s. 335–350.

co odzwierciedlałoby potencjały obu państw i lepiej służyło ich interesom. Kreatorami tej opowieści byli przywódcy i urzędnicy państwowi, identyfikujący się z celami swoich państw. Identyfikacja ta pozwalała im nie tylko na odwoływanie się do indywidualnych i zbiorowych emocji, ale przyczyniała się do tego, że sami im ulegali, tak na naradach gabinetowych, jak i w sferze publicznej.

Streszczenie

Wilhelmińskie Niemcy oraz USA doby prezydentury Donalda J. Trumpa funkcjonowały w określonych ramach kulturowych definiowanych przez czas i miejsce. Kształtowały one normy okazywania i przeżywania emocji, co przekładało się na relacje zarówno prywatne, jak i zawodowe poszczególnych osób i występujące między nimi emocje. Emocje brały udział w procesie rekrutowania urzędników odpowiedzialnych za politykę zagraniczną. Cesarz i prezydent nie kryli się ze swoimi sympatiami i antypatiami. Podlegli im urzędnicy wyrażali irytację i zdenerwowanie z powodu zachowania swoich przełożonych. Ci zaś ich upokarzali. W relacjach międzynarodowych emocje stanowiły przejaw indywidualnych preferencji oraz świadomie używane narzędzie polityki zagranicznej. Retoryka agresywna była stosowana częściej i skutkowała pogorszeniem relacji między państwami, przyjazna zaś sprzyjała osiągnięciu zamierzonych celów. Retoryka międzynarodowa tworzona na wewnętrzny użytek państwa także świadomie nawiązywała do emocji odbiorców, lecz jej skuteczność była dyskusyjna.

The Emotions in State Foreign Policy. A Comparative Study of Wilhelmine Germany and the United States under Donald J. Trump

Wilhelmine Germany and the USA in the era of Donald J. Trump's presidency operated within a specific cultural framework defined by time and place. These shaped the norms of experiencing and expressing emotions, which influenced both individuals' private and professional relationships and the emotions between them. Emotions took part in the process of recruiting officials responsible for foreign policy. The emperor and the president made no secret of their sympathies and antipathies. Their subordinates expressed annoyance and upset at the behaviour of their superiors. These, in turn, humiliated them. In international relations, emotions manifested individual preferences and were a tool consciously used in foreign policy. Aggressive rhetoric was often used and worsened relations between states, while friendly rhetoric was more conducive to achieving desired goals. International rhetoric created for a state's internal use also consciously referred to the audience's emotions, but its effectiveness was debatable.

Bibliografia

Źródła drukowane

- Bolton J.R., *Trump w Białym Domu. Tajemnice Gabinetu Ovalnego*, tłum. T. Woźniak, Warszawa 2020.
- Bülów B. von, *Memoirs of Prince von Bulow*, t. I: *From Secretary of State to Imperial Chancellor, 1897–1903*, Boston 1931.
- Federal Elections 2016. Election Results for the U.S. President, the U.S. Senate and the U.S. House of Representative*, Washington 2017.

- Federal Elections 2020. Election Results for the U.S. President the U.S. Senate and the U.S. House of Representatives*, Washington 2022.
- Grey E., *Twenty-Five Years, 1892–1916*, t. II, London 1925.
- Grisham S., *I'll Take Your Questions Now. What I Saw at the Trump White House*, New York 2021.
- Hill F., *There is Nothing for You Here. Finding Opportunity in the Twenty-First Century*, Boston–New York 2021.
- Manigault Newman O., *Unhinged. An Insiders Account Trump White House*, London 2018.
- Müller K.A. von, *Denkwürdigkeiten der Reichskanzlerzeit*, Stuttgart–Berlin 1931.
- Official 2020 Presidential General Election Results*, Washington 2021.
- Plomiński K., *Arabia Incognita. Raport polskiego ambasadora*, Warszawa 2019.
- The German Emperor as Shown in His Public Utterances*, red. C. Gauss, New York 1915.
- The Holstein Papers. The Memoirs, Diaries and Correspondence of Friedrich von Holstein, 1837–1909*, t. I–II, IV, red. N. Rich, M.H. Fisher, Cambridge 1963.
- The Letters of Empress Frederick*, red. F. Ponsonby, London 1928.
- Tirpitz A. von, *Wspomnienia*, Warszawa 1997.
- Volk, Reich und Nation. Texte zur Einheit Deutschlands in Staat, Wirtschaft und Gesellschaft, 1806–1918*, red. G. Krebs, B. Poloni, Paris–Asnières 1994.
- Wilhelm II, *Kaiser's Memoirs*, New York–London 1922.
- Woodward B., Costa R., *Peril. Trump, Biden and a Nation on the Brink*, New York 2021.
- Woodward B., *Rage*, New York 2020.
- Woodward B., *Strach. Trump w Białym Domu*, tłum. H. Jankowska et al., Warszawa 2018.
- Zedlitz-Trützschler R., *Twelve Years at the Imperial German Court*, London 1951.

Opracowania

- Anderson Ch., *The Emperor's New Expressionism. Wilhelm II and the Modern Crisis*, „Liminalities. A Journal of Performance Studies” 2013, t. IX, nr 1, s. 1–15.
- Baldessarelli G., *Emotions and Routine Dynamics*, w: *Cambridge Handbook of Routine Dynamics*, red. M.S. Feldman et al., Cambridge 2021, s. 357–369.
- Barrett L.F., *Jak powstają emocje. Sekretne życie mózgu*, tłum. A. Jarosz, Warszawa 2020.
- Barrett L.F., *The Theory of Constructed Emotion: an Active Inference Account of Interoception and Categorization*, „Social Cognitive and Affective Neuroscience” 2017, t. XII, nr 1, s. 1–23.
- Benitez J., *U.S. NATO Policy in the Age of Trump: Controversy and Consistency*, „The Fletcher Forum of World Affairs” 2019, t. XLIII, nr 1, s. 179–200.
- Bew J., *Realpolitik. A History*, Oxford–New York 2016.
- Bleiker R., Hutchison E., *Introduction: Emotions and world politics*, „International Theory” 2014, t. VI, nr 3, s. 490–491.
- Borutta M., *Enemies at the Gate: The Moabit Klostersturm and the Kulturkampf: Germany*, w: *Culture Wars. Secular-Catholic Conflict in Nineteenth-Century Europe*, red. C.M. Clark, W. Kaiser, Cambridge–New York 2003, s. 227–255.
- Buzan B., Little R., *Systemy międzynarodowe w historii świata*, tłum. E. Brzozowska, Warszawa 2011.
- Castle J., *New Fronts in the Culture Wars? Religion, Partisanship, and Polarization on Religious Liberty and Transgender Rights in the United States*, „American Politics Research” 2019, t. XLVII, nr 3, s. 650–679.
- Cecil L., *The German Diplomatic Service, 1871–1914*, Princeton 1976.
- Cecil L., *Wilhelm II. Emperor and Exile, 1900–1941*, Urbana 1996.

- Clément M., Sangar E., *Introduction. Methodological Challenges and Opportunities for the Study of Emotions*, w: *Researching Emotions in International Relations. Methodological Perspectives on the Emotional Turn*, red. M. Clément, E. Sangar, Cham 2018, s. 1–30.
- Coetzee M.S., *German Army League. Popular Nationalism in Wilhelmine Germany*, Oxford 1990.
- Damski P.P., *Klio czuje. Rozważania nad historią międzynarodową na przykładzie emocji*, „Historyka. Studia Metodologiczne” 2022, t. LII, s. 409–434.
- Doing Emotions History*, red. S.J. Matt, P.N. Stearns, Urbana 2014.
- Duroselle J.B., *The Statesman*, w: *Introduction to the History of International Relations*, red. P. Renouvin, J.B. Duroselle, London 1968, s. 237–376.
- Eley G., *Reshaping the German Right. Radical Nationalism and Political Change After Bismarck*, Ann Arbor 1991.
- Emotions in International Politics. Beyond Mainstream International Relations*, red. Y. Ariffin, J.M. Coicaud, V. Popovski, Cambridge 2016.
- Engel J.A., *No More Mullingans. Donald Trump and International Alliances*, w: *The Presidency of Donald J. Trump. A First Historical Assessment*, red. J.E. Zelizer, Princeton–Oxford 2022, s. 238–258.
- Entous A., *The Political Scene. A Devil’s Bargain*, „The New Yorker”, 29 VI 2020.
- Epkenhans M., *Wilhelm II and ‘his’ navy, 1888–1918*, w: *The Kaiser. New Research on Wilhelm II’s Role in Imperial Germany*, red. W. Deist, A. Mombauer, Edinburgh–New York 2004, s. 12–36.
- Ettinger A., *Principled realism and populist sovereignty in Trump’s foreign policy*, „Cambridge Review of International Affairs” 2020, t. XXXIII, nr 3, s. 410–431.
- Eyal G., *The Crisis of Expertise*, Cambridge 2019.
- Feldman D.C., Morris J.A., *Managing Emotions in the Workplace*, „Journal of Managerial Issues” 1997, t. IX, nr 3, s. 257–274.
- Fierke K.M., *Emotions in IR: The ‘Dog That Did Not Bark’*, „E-International Relations”, 20 II 2015, <https://www.e-ir.info/2015/02/20/emotions-in-ir-the-dog-that-did-not-bark/> (dostęp: 11 VIII 2020).
- Fout J.C., *Sexual Politics in Wilhelmine Germany: The Male Gender Crisis, Moral Purity, and Homophobia*, „Journal of the History of Sexuality” 1992, t. II, nr 3, s. 388–421.
- Fralely J.D., *Government by Procrastination. Chancellor Hohenlohe and Kaiser William II, 1894–1900*, „Central European History” 1974, t. VII, nr 2, s. 159–183.
- Frevert U., *Emotions in History. Lost and Found*, Budapest–New York 2011.
- Gabriel A.H., *Grief and rage: Collective emotions in the politics of peace and the politics of gender in Israel*, „Culture, Medicine and Psychiatry” 1992, t. XVI, nr 3, s. 311–335.
- Gasiul H., *Wprowadzenie do sposobu pojmowania emocji i możliwości ich pomiaru*, w: *Metody badania emocji i motywacji*, red. H. Gasiul, Warszawa 2018, s. 17–49.
- Gause III F.G., *Donald Trump and the Middle East*, w: *Chaos in the Liberal Order. The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century*, red. F.J. Gavin et al., New York 2018, s. 273–286.
- Gefühl und Kalkül. Der Einfluss von Emotionen auf die Politik des 19. und 20. Jahrhunderts*, Steiner, red. B. Aschmann, Stuttgart 2005.
- Hitzer B., Scheer M., *Unholy Feelings. Questioning Evangelical Emotions in Wilhelmine Germany*, „German History” 2014, t. XXXII, nr 3, s. 371–392.
- Horlick-Jones T., Marchi B. de, *The Crisis of Scientific Expertise in Fin de Siècle Europe*, „Science and Public Policy” 1995, t. XXII, nr 3, s. 139–145.
- Hughes J.M., *Emotion and High Politics. Personal Relations at the Summit in Late Nineteenth-Century Britain and Germany*, Berkeley 1983.
- Hull I.V., *Kaiser Wilhelm II and the Liebenberg Circle*, w: *Kaiser Wilhelm II. New Interpretations: The Corfu Papers*, red. J.C.G. Röhl, N. Sombart, Cambridge 1982, s. 193–220.

- Hunter J.D., Wolfe A., Dionne E.J., Cromartie M., *Is There a Culture War? A Dialogue on Values and American Public Life*, Washington 2006.
- Hutchison E., *Trauma and the Politics of Emotions: Constituting Identity, Security and Community after the Bali Bombing*, „International Relations” 2010, t. XXIV, nr 1, s. 65–86.
- Hymans J.E.C., *The Psychology of Nuclear Proliferation. Identity, Emotions, and Foreign Policy*, Cambridge 2006.
- Immerman R., *Psychology*, w: *Explaining the history of American foreign relations*, red. M.J. Hogan, T.G. Paterson, Cambridge 2004, s. 103–122.
- Jarymowicz M., Imbir K., *O dynamiczne emocje wzbudzanych dynamicznie bądź refleksyjnie*, w: *Dynamika emocji. Teoria i praktyka*, red. D. Doliński, W. Błaszczak, Warszawa 2019, s. 13–30.
- Kazin M., *The Path of Most Resistance: How Democrats Battled Trump and Moved Left*, w: *The Presidency of Donald J. Trump. A First Historical Assessment*, red. J.E. Zelizer, Princeton–Oxford 2022, s. 335–350.
- Kennedy P., *Mocarstwa świata: narodziny, rozkwit, upadek. Przemiany gospodarcze i konflikty zbrojne w latach 1500–2000*, tłum. M. Kluźniak, Warszawa 1984.
- Kennedy P., *The Kaiser and German Weltpolitik. Reflexions on Wilhelm II's place in the making of German foreign policy*, w: *Kaiser Wilhelm II. New Interpretations: The Corfu Papers*, red. J.C.G. Röhl, N. Sombart, Cambridge 1982, s. 143–168.
- Lerman K.A., *The Decisive Relationship. Kaiser Wilhelm II and Chancellor Bernhard von Bülow, 1900–1909*, w: *Kaiser Wilhelm II. New Interpretations: The Corfu Papers*, red. J.C.G. Röhl, N. Sombart, Cambridge 1982, s. 221–248.
- Lerman K.A., *The Kaiser's Elite? Wilhelm II and the Berlin Administration, 1890–1914*, w: *The Kaiser. New research on Wilhelm II's role in Imperial Germany*, red. W. Deist, A. Mombauer, Edinburgh–New York 2004, s. 63–90.
- Linklater A., *Racjonalizm*, w: *Teorie stosunków międzynarodowych*, red. S. Burchill et al., tłum. P. Frankowski, Warszawa 2006, s. 139–170.
- Loth W., *Angst und Vertrauensbildung*, w: *Dimensionen internationaler Geschichte*, red. J. Dülffer, W. Loth, München 2012, s. 29–46.
- Massie R.K., *Dreadnought. Brytania, Niemcy i nadejście Wielkiej Wojny*, tłum. W. Chrzanoski, t. I, Gdańsk 2004.
- Menon S., *Nobody Wants the Current World Order: How All the Major Powers-Even the United States-Became Revisionists*, „Foreign Affairs Magazine”, 3 VIII 2022, <https://www.foreignaffairs.com/world/nobody-wants-current-world-order> (dostęp: 19 VIII 2022).
- McLean R.R., *Dreams of a German Europe. Wilhelm II and the Treaty of Björkö of 1905*, w: *The Kaiser. New research on Wilhelm II's role in imperial Germany*, red. A. Mombauer, W. Deist, Cambridge 2004, s. 119–142.
- McLean R.R., *Kaiser Wilhelm II and the British Royal Family. Anglo-German Dynastic Relations in Political Context, 1890–1914*, „History” 2001, t. LXXXVI, nr 284, s. 478–502.
- Mitchell N., *Is Donald Trump Jimmy Carter, or is he Wilhelm II?*, w: *Chaos in the Liberal Order. The Trump Presidency and International Politics in the Twenty-First Century*, red. F.J. Gavin et al., New York 2018.
- Morawiec J., *Wielkie namiętności i ich społeczno-polityczne reperkusje na przykładzie „Hallfredar saga” i „Bjarnar saga Hitdaelakappa”*, w: *Cor hominis. Wielkie namiętności w dziejach, źródłach i studiach nad przeszłością*, red. S. Rosik, P. Wiszewski, Wrocław 2007, s. 151–168.
- Mylonas H., Kuo K., *Nationalism and Foreign Policy*, w: *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, 26 IX 2017, <https://oxfordre.com/politics/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-452> (dostęp: 3 VIII 2022).
- Nichols J., *Germany after Bismarck. The Caprivi Era, 1890–1894*, Cambridge 1958.

- Norris P., Inglehart R., *Cultural Backlash. Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*, Cambridge 2018.
- Osterhammel J., *Historia XIX wieku. Przeobrażenie świata*, tłum. I. Drozdowska-Broering et al., Poznań 2013.
- Oztig L.I., *The Transatlantic Alliance in the Age of Trump*, „Global Change, Peace & Security” 2020, t. XXXII, nr 3, s. 297–315.
- Poast P., *A World of Power and Fear: What Critics of Realism Get Wrong*, „Foreign Affairs Magazine”, 15 VI 2022, <https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-06-15/world-power-and-fear> (dostęp: 3 VIII 2022).
- Reddy W., *Emotional Liberty: Politics and History in the Anthropology of Emotions*, „Cultural Anthropology” 1992, t. XIV, nr 2, s. 256–258.
- Reddy W., *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*, Cambridge 2001.
- Röhl J.C.G., *The Kaiser and His Court. Wilhelm II and the Government of Germany*, Cambridge–New York 1994.
- Röhl J.C.G., *Wilhelm II. Into the Abyss of War and Exile 1900–1918*, Cambridge–New York 2014.
- Rosenwein B., *Generations of Feeling. A History of Emotions*, Cambridge 2016.
- Rosenwein B., *Worrying About Emotions in History*, „American Historical Review” 2002, t. CVII, nr 3, s. 821–845.
- Salmi H., *Europa XIX wieku. Historia kulturowa*, tłum. A. Szurek, Kraków 2010.
- Schwalbe M., *The Crisis of Expertise*, „Contemporary Sociology” 2021, t. L, nr 1, s. 45–47.
- Smith J.R., *The Monarchy versus the Nation: The „Festive Year” 1913 in Wilhelmine Germany*, „German Studies Review” 2000, t. XXIII, nr 2, s. 257–274.
- Sombart N., *The Kaiser in his epoch. Some reflections on Wilhelmine society, sexuality and culture*, w: *Kaiser Wilhelm II. New Interpretations: The Corfu Papers*, red. J.C.G. Röhl, N. Sombart, Cambridge 1982, s. 287–311.
- Sösemann B., *Die sog. Hunnenrede Wilhelms II. Textrichtische und interpretatorische Bemerkungen zur Ansprache des Kaisers vom 27. Juli 1900 in Bremerhaven*, „Historische Zeitschrift” 1976, t. CCXXII, nr 1, s. 342–358.
- Sösemann B., *Hollow-Sounding Jubilees. Forms and Effects of Public Self-Display in Wilhelmine Germany*, w: *The Kaiser. New Research on Wilhelm II's Role in Imperial Germany*, red. W. Deist, A. Mombauer, Edinburgh–New York 2004, s. 37–62.
- Stearns P.N., Stearns C.Z., *Emotionology: Clarifying the history of emotions and emotional standards*, „American Historical Review” 1985, t. XC, nr 4, s. 813–836.
- Steinberg J., *Bismarck. A Life*, New York 2011.
- Taylor T., *Images of Youth and the Family in Wilhelmine Germany: Toward a Reconsideration of the German Sonderweg*, „German Studies Review” 1992, t. XV, s. 55–73.
- Toye R., *Churchill's Empire. The World That Made Him and the World He Made*, London 2011.
- Wallerstein I., *World-Systems Analysis. Introduction*, Durham–London 2004.
- Wigura K., *Wina narodów. Przebaczenie jako strategia prowadzenia polityki*, Gdańsk–Warszawa 2011.
- Wróbel S., *Logos, Ethos, Pathos. Classical Rhetoric Revisited*, „Polish Sociological Review” 2015, t. CXCI, nr 3, s. 401–422.

Netografia

- Bayerische Staatsbibliothek, 100(0) Schlüsseldokumente zur deutschen Geschichte im 20. Jahrhundert, <https://www.1000dokumente.de/>
- Bundeswehr.de, <https://www.bundeswehr.de>

Lebendiges Museum Online, <https://www.dhm.de/lemo>

The American Presidency Project, <https://www.presidency.ucsb.edu>

Media

Bandow D., *What Trump Has in Common with the Last German Emperor*, „The National Interest”, 31 I 2017, <https://nationalinterest.org/blog/the-skeptics/what-trump-has-common-the-last-german-emperor-19265> (dostęp: 6 IX 2022).

Brownstein R., *Trump Is Escalating His War on Blue America*, „The Atlantic”, 14 V 2020, <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2020/05/trump-escalating-his-war-blue-america/611653/> (dostęp: 5 IX 2022).

Goldberg J., *Why Did James Mattis Resign as Defense Secretary?*, „The Atlantic”, 29 VIII 2019, <https://www.theatlantic.com/magazine/archive/2019/10/james-mattis-trump/596665/> (dostęp: 16 VII 2022).

House Impeachment Inquiry Hearing. Hill & Holmes Testimony, „C-SPAN”, 21 XI 2019, <https://www.c-span.org/video/?466380-1/impeachment-inquiry-hearing-fiona-hill-david-holmes> (dostęp: 11 VIII 2022)

Parker A., Dawsey J., Rucker P., Leonnig C.D., *Trump decides to remove national security adviser, and others may follow*, „The Washington Post”, 16 III 2018, https://www.washingtonpost.com/politics/trump-decides-to-remove-national-security-adviser-and-others-may-follow/2018/03/15/fea2ebae-285c-11e8-bc72-077aa4dab9ef_story.html (dostęp: 6 IX 2022).

Sheth S., *McConnell joked that Trump's ex-secretary of state could deny calling Trump a 'moron' because he actually called him a 'fucking moron'*, „Business Insider”, 16 IX 2021, <https://www.businessinsider.com/mcconnell-joked-about-tillerson-calling-trump-fucking-moron-book-2021-9?IR=T> (dostęp: 12 IX 2022).

Taylor D., *Class, sexism and surviving Trump's White House. A ThinkIn with Fiona Hill*, „tortoisemedia.com”, 21 X 2021, <https://www.tortoisemedia.com/thinkin/class-sexism-and-surviving-trumps-white-house-a-thinkin-with-fiona-hill/> (dostęp: 13 IX 2022).

Transcript: Donald Trump's Foreign Policy Speech, „The New York Times”, 27 IV 2016, <https://www.nytimes.com/2016/04/28/us/politics/transcript-trump-foreign-policy.html> (dostęp 21 IX 2021).

Komentarze

Zaharna Rh.S., *Trumping Traditional Public Diplomacy*, USC Center on Public Diplomacy, <https://usepublicdiplomacy.org/blog/trumping-traditional-public-diplomacy> (dostęp: 27 I 2021).

Raporty

Badger E., *Americans Are Afraid. Not for Themselves, but for the Country*, „The New York Times”, 1 XI 2020, <https://www.nytimes.com/2020/11/01/upshot/election-democracy-fear-americans.html> (dostęp: 17 I 2023).

Few Americans Express Positive Views of Trump's Conduct in Office, „Pew Research Center”, 5 III 2020, <https://www.pewresearch.org/politics/2020/03/05/few-americans-express-positive-views-of-trumps-conduct-in-office/> (dostęp: 31 VIII 2022).

Funding NATO, North Atlantic Treaty Organization, NATO, 17 VIII 2022, https://www.nato.int/cps/en/natohq/topics_67655.htm (dostęp: 17 VIII 2022).

- Karkoutli M., *Fear Over the Outcome of the 2020 Election*, https://www.chapman.edu/wilkinson/research-centers/babbie-center/_files/fear-of-2020-election-blog-updated.pdf (dostęp: 17 I 2023).
- Parker K., Morin R., Horowitz J.M., *Looking to the Future, Public Sees an America in Decline on Many Fronts*, „Pew Research Center’s Social & Demographic Trends Project”, 21 III 2019, <https://www.pewresearch.org/social-trends/2019/03/21/public-sees-an-america-in-decline-on-many-fronts/> (dostęp: 3 VIII 2022).
- Public Highly Critical of State of Political Discourse in the U.S.: Reactions to Trump’s rhetoric: Concern, confusion, embarrassment*, „Pew Research Center”, 19 VI 2019, <https://www.pewresearch.org/politics/2019/06/19/public-highly-critical-of-state-of-political-discourse-in-the-u-s/#large-shares-have-negative-reactions-to-what-trump-says> (dostęp: 17 I 2023).
- Wike R., Poushter J., Fetterolf J., Schumacher Sh., *Trump Ratings Remain Low Around Globe, While Views of U.S. Stay Mostly Favorable*, „Pew Research Center’s Global Attitudes Project”, 8 I 2020, <https://www.pewresearch.org/global/2020/01/08/trump-ratings-remain-low-around-globe-while-views-of-u-s-stay-mostly-favorable/> (dostęp: 22 VIII 2022).

Przemysław Piotr Damski – dr; adiunkt na Wydziale Studiów Międzynarodowych i Politologicznych Uniwersytetu Łódzkiego. Specjalizuje się w historii stosunków międzynarodowych w XIX–XX w. oraz współczesnych stosunkach międzynarodowych. Szczególne miejsce w jego badaniach zajmują polityka zagraniczna Stanów Zjednoczonych i stosunki brytyjsko-amerykańskie, problematyka emocji w stosunkach międzynarodowych w XIX–XXI w. oraz stosunki międzynarodowe w Arktyce. E-mail: przemyslaw.damski@wsmip.uni.lodz.pl.

Przemysław Piotr Damski – PhD, assistant professor at the Faculty of International and Political Studies of the University of Lodz. He specialises in 19th- and 20th-century international history and contemporary international relations, focusing on the United States foreign policy and British-American relations, the issue of emotions in 19th–21st-century international relations, and international relations in the Arctic. E-mail: przemyslaw.damski@wsmip.uni.lodz.pl.